

ADALÉKOK KÓDEXEINK FORRÁSAIHOZ.

(Harmadik, befej. közlemény.)

6. A Virginia-kódex forrásai.

A Virg.-k fejezetei közül eddigelé azok érdekelték leginkább a kutatókat, melyek Assisi Sz. Ferenc életével és legendájával kapcsolatosak. Pedig érdekes és tanulságos megállapításra adnak alkalmat a kódex többi fejezetei is s így érdemes velük foglalkozni.

a) *Regula monacharum.*

A Virg.-k. 121. lapján (Nytár III. 335. l.) apácák részére írt életszabályok kezdődnek. A szabályzat forrása a Sz. Jeromosnak tulajdonított *Regula monacharum*¹ Maga a kódex is jelzi, hogy boldogságos Sz. Hyeronimus doktor írta a szent apácák életére való regulákat. Az Érdy-k. (560²⁴ Nytár V. 354.) névtelen kartauzija is Sz. Jeromost tartja a szerzetes regulák szerzőjének. A *Zent apaczaknak életekre ruvuden valo regula* kivonatossan fordítja a *Regula monacharum* fejezeteit. Több fejezetet teljesen elhagy a magyar fordító, néha meg összevon két fejezetet. Elhagyja az előszót is, a végén pedig csonka a magyar szöveg.

A szabályzat magyar fordítása ekként viszonylik a latin eredetihez:

Virg.-k. I. fej. = cap. I. 3, másutt 21, együttvéve 24 sor elhagyásával.

II. fej. = cap. III. De eligendo sorores ad recipiendum et administrandum bona monasterii. Megrövidítve. — 124¹³—125²¹ közbeékelve, de szintén kihagyásokkal, cap. II. De non habendo aliquid proprium. (A magyar szöveg ezt a címet fordítja.)

III. fej. = cap. IV. — IV. fej. = cap. V. Mindkét fejezet meglehetősen megrövidítve.

V. fej. = cap. XII. Erősen megrövidítve. A végén levő 5 sor a cap. IX közepéről való. (Nondum Deo vivit — angelico putet ore transmissum.)

VI. fej. = cap. XIII. Kihagyással. — VII. fej. = cap. XIV. Teljes egészében lefordítva. — VIII. fej. = cap. XVI. Rövidítve. — IX. fej. = cap. XVIII. Helyenként néhány szó kihagyásával.

¹ Kiadta Migne: *Patrologia latina*. Vol. XXX. pg. 391.

X. fej. = cap. XX. De ordine servando per sorores erga mares, et specialiter in loquendo. 138^s—139^{s1} = cap. XXIV. De consortio marium fugiendo. Két tartalmilag összefüggő fejezet összevonva.

XI. fej. = cap. XXII. De silentio, et diebus et horis debitis observandis. 141^{s4}—141^{b11} = cap. XXIII. De refrenatione linguae in loquendo. (Ennek a fejezetnek csak a vége van lefordítva.)

XII. fej. = cap. XXVI. De dulcedine contemplationis erga divina. 144^{s7}—145^{s2} = cap. XXVII. De clausura domus.

XIII. fej. = cap. XXVIII. De detestatione pretiosarum vestium. 146^{s8}—147^{s3} = cap. XXIX. De periculo ambitionis vestium.

XIV. fej. = cap. XXX. — XV. fej. = cap. XXXI. Kihagyással. A végén 2 sor híján megszakad a magyar szöveg. A latin eredetiben még 10 fejezet következik. Ott összesen 41 fejezetre oszlik a szabályzat szövege. Ebből a csonka magyar fordítás 21 fejezetet használ föl.

Már Szily Kálmán hangoztatta, hogy a Virg.-k. nem készülhetett ferences apácák használatára.¹ A kódexnek a Simor-k.-szel párhuzamos szövegegyése ugyanis következetesen elhagyja Sz. Ferenc neve mellől az *atyánk* megtisztelő jelzőt; a 113. lap pedig, ahol a Sz. Ferenc atyánk napjára való epistola és evangélium olvasható, a kódexnek újabbkori toldaléka. Szily érvelésének helyes voltát megerősíti a forrányomozás is. Magából a kódexből vett belső érveléssel is bizonyíthatjuk, hogy a Virg.-k. nem készülhetett Klarissza-apácák használatára.

A *Regula monacharum* fejezeteit, ha kihagyásokkal és kivonatossan is, de elég hiven fordítja a kódex. Szembeötlő lényeges eltérés a latin szövegtől, hogy abbatissa (apátnő) helyébe következetesen priorissát vagy fejedelmet ír a magyar fordító. Ime a párhuzamos helyek:

<i>Regula monacharum.</i>	<i>Virginia-kódex.</i>
Cap. III. nec tamen hoc, nisi de licentia abbatissae. (pg. 395.)	123 ^{s4} azt sem kedyg, hanem csak prioriffanak a domafual. (Nyttár III. 336.)
Cap. XIV. De officio et potestate Abbatissae. (pg. 403.)	131 ^{s5} Az prioriffanak tytzyrewl es hatalmarol. (III. 341.)
Cap. XVI. De ordine in operibus Abbatissae. (pg. 405.)	133 ^{s4} Menemew zer tartafek az feydemnek czelekedefebe. (III. 342.)
Cap. IX. ut quidquid sibi mandatum fuerit per praepositam matrem. (pg. 400.)	130 ^{s5} hogy valamyt az anyatok az feyedelm neky parancholand. (III. 340.)

A magyar szöveg a kolostor fejedelemasszonyát következetesen priorissa vagy fejedelem címmel illeti, az abbatissa

¹ M. Nyelv. 1920.

szót pedig gondosan kerüli. A Klarissza kolostorok élén apátnő állt. Ha Klarissza-apácák részére készül a kódex, a fordító nem cserélte volna fel az abbatissa szót priorissa vagy fejedelem szóval. Klarissza-apácák részére semmiesetre sem készült a kódex.

A magyar szöveg egyéb apró eltérései is föltüntetik azt a törekvést, hogy a fordító a *Reg. monach.* szabályait igyekezett összeegyeztetni annak az apácaszerzetnek szabályzatával, amelyiknek részére dolgozott. Ezért változtat az eredeti latin szövegen ott, ahol szükségesnek látja. Legjobban megfigyelhetjük ezt a veszteségtartásról szóló fejezetben:

Regula monacharum.

Cap. XXII. Propterea volo, charissimae, ut in conventu vestro... haec inviolabilis observatio vigeat, quod singulis noctibus post peractam horam Completorii, usque post Missam, (et a Tertis usque ad Nonam,)¹ sacra observentur silentia:.. In choro vero Ecclesiae ad divinas laudes parato, dormitorio, coenaculo, claustro, (ac capitulo), omni tempore loqui non deceat... (pg. 410.)

Virginia-kódex.

140²² Annakokaert azt akarom zeres leany, hog az ty conuenteteken, ez meg twrhetetlen erwleg lakoze, hogy mynden eyel, az meg mondot completa horayanak vtanna, az nag myfe vtanyg, az zent vezteglegek meg tartalanak,... Az egyhazban ifteni dyczeretre zerzetet karban, Az dormitoriomba, az refektoriomba, az kerengewbe, foha zolni ne legyen zabad... (Nytár III. 346.)

Az egyik változtatásnak nyitját megtaláljuk a Domonkos-apácák szabályzatában. (*Constitutiones sororum Ord. Praedicatorum.*³) A constitúciók 13. fejezete így kezdődik: «Silentium teneant Sarores in Oratorio, in Claustro, in Dormitorio, in Refectorio.»³ A Virg.-k. módosított szövege megfelel a Domonkos-apácák szabályzatának.

A magyar fordító, aki ily aprólékos gondal igyekszik összeegyeztetni a *Reg. monach.* szabályzatát az illető apácák szokásaival, bizonyára megváltoztatta volna a ruházat színére vonatkozó helyeket is, ha nem vág össze az illető apácaszerzet ruházatával. A *Reg. monach.* két helyütt szól a ruha színéről:

Regula monacharum.

Cap. I... licet longa vos macerent jejunia, abjecta et nigra vestis deformet... (pg. 393.)

Virginia-kódex.

122²²... iol lehet tyteket az hozu bewytek meg ewztwueryczenek, es az eluetet, es fekete ruhazath, meg egtelenyzen... (Nytár III. 335.)

¹ A zárójelbe tett szavakat elhagyja a magyar fordító.

² A constitúciók csonka fordítását tartalmazza a Birk-k. 5—8. lapja. (Nytár XV. 351—356. l.) A latin szövegnek könnyen hozzáférhető kiadása: Holsten-Brockie: *Codex Regularum monasticarum.* Augsburg 1759. T. IV 128.

³ Holsten-Brockie i. m. IV. 132.

Cap. XXXI. Pannus itaque vester, et si albus et candidus, tamen grossus et vilis sit: ut et color candorem castitatis intrinsecum, et unitas contemptum terrenorum exhibeant. (pg. 418.)

149° Anakokaert az ty poztotok noha feyer, demaga temerdeek es alavalo legien hogi az feier zyn az belső tiztafagnak zepfeget es hituanfaga ez fwldieknek vlatatoffogat iegjezze. (III. 352.)

A fordító itt hűségesen követi a latin eredetét, se el nem hagyja e részleteket, se nem változtat a szövegen. Hihetőleg azért, mert a ruházat fekete és fehér színe egyezett azoknak az apácáknak ruhájával, kiknek részére dolgozott. A magyar középkorban a ciszterci és Domonkos-apácák ruházata alakult fehér és fekete színű darabokból. Ciszterci apácákra nem gondolhatunk, mert azoknál apátnő volt a fejedelemasszony címe, míg a Domonkos-apácáknál priorissa állt a kolostor élén. Maradnak tehát a Domonkos-apácák, akikre egyéb körülmények is utalnak.

A negyedrényi ivekre írt kódex külső alakja is hasonló a nyulakszigetebeli apácák részére Ráskai Lea korában készült kódexek alakjával.

A margitszigeti Domonkos-apácák felé irányítja a figyelmet a kódexnek a ferences eredetű Simor-k.-szel való kapcsolata is. Az óbudai Klarissza-apácák részére készült töredékes Simor-k. szövege azonos a Virg.-k. Ferenc-legendájának (64⁷—72¹ Nytár III. 296—301.) megfelelő helyével. Mind a két kódex közös alapszöveg egymástól független másolatának látszik. A Virg.-k. Ferenc-legendáját tehát ferences eredetű kódexből másolták. A Klarissza- és Domonkos-apácák érintkező pontja Óbuda és a Nyulakszigete. A két kolostor lakói egymásnak másolásra kölcsön adták kéziratosságot magyar könyveiket. A margitszigeti apácáktól eredő több más kódexünk is érintkezik az óbudai Klára-szűzek részére írt ferences kódexekkel. Ilyen kódexek a Winkler-, Bod- és Érsekújvári-k.

Minden körülményt latra vetve megállapíthatjuk tehát, hogy a Virg.-k. minden valószínűség szerint a margitszigeti Domonkos-apácák használatára készült s a kódex csak a XVII. században juthatott a Pozsonyban letelepedett óbudai Klarissza-apácák birtokába.

b) Prédikáció az utolsó ítéletről.

A *Regula monachorum* fordítását egy csonka fejezet előzi meg a kódex 114—120. lapján: az utolsó ítéletről szóló szentbeszéd. Jellegje: Tunc videbunt filium hominis venientem in nube cum potestate magna et maiestate. (Luk. XXI. 27.)

A beszéd forrása Discipulus (Herolt János) *Sermones de tempore* című prédikáció-gyűjteményének 5. számú beszéde. Discipulusnál a prédikáció advent 2. vasárnapjára van szánva és címe: De septem tonitruis. A magyar fordítás csonka. Meg-

szakad az utolsó ítéletet jelző és kísérő 3. mennydörgéssel. A prédikációnak több mint a fele hiányzik a kódexben. Discipulus szövegéből megvan a D, E pont teljesen s az F pont első fele, a többi elkallódott a magyar fordításból.¹

Discipulus kedvelt s népszerű forrása volt a magyar kódex-irodalomnak. Domonkos és ferences eredetű kódexekre egyaránt hatott. Érdemes lenne egyszer tüzetesen megállapítani Discipulus műveinek a magyar kódexekre gyakorolt, számottevő hatását.²

7. Az Érsekújvári-kódex forrásai.

Az Érs.-k. lapjain még tág tere nyílik a forrásnyomozásnak. Sok olyan fejezete van, melynek ezidőszerint nem ismerjük a forrását. Magam is szolgállok néhány adalékkal.

a) Ferrer Sz. Vince prédikációi.

Kódexeink forrásai közé be kell iktatnunk Ferrer Sz. Vince prédikációit is, melyekből néhányat az Érs.-k fordított le.

A spanyol származású Ferrer Sz. Vince († 1419-ben) Sz. Domonkos rendjének buzgó tagja volt. A jeles képzettségű szerzetes nagy szerepet játszott rendjében s az avignoni pápai udvarnál. Életének utolsó húsz évében mint vándorapostol s bűnbánatra serkentő kiváló népszónok járt országról-országra, legszívesebben azonban mégis spanyol hazájában apostolkodott. Ő maga spanyol nyelven prédikált. A *Sermones Sancti Vincentii Ferrerii* címmel latin nyelven nyomtatásban megjelent szentbeszédek részben az ő beszédeinek latin vázolata, részben elmondott beszédeinek másoktól eredő latin fordítása.³

Bennünket annyiban érdekelnek ezek a prédikációk, mert belőle egynéhányat magyar nyelvre is lefordítottak Sz. Domonkos magyar fiai a margitszigeti Domonkos-apácák részére.

Az Érs.-k. lapjain Ferrer Sz. Vincének három prédikációját találjuk, köztük két karácsonyi szentbeszédet. A Sz. Vince prédikáció-gyűjteményéből vett fejezetek a következők:

¹ Vargha Damján szóbeli közléséből értesültem, hogy kódexirodalmunk ezen neves bűvára szintén már régebben meghatározta ennek a szentbeszédnek forrását. Kár, hogy még mindig várat magára Vargha D. *Kódexeink forrásai* c. akadémiai pályadíjat nyert összefoglaló munkája, melynek anyaga azóta már kétkötetes munkává gyarapodott. Már Katona Lajos is sürgette a mű kiadását. Jó volna pontosan kimutatni s tudni, kódexeink melyik részének ismerjük a közvetlen forrását s mi vár még meghatározásra. A kutató nem egyszer szinte fölösleges munkát végez. Bibelődik valamely szövegegység forrásának megállapításával s utóbb kiderül, hogy már más is megbirkózott ugyanavval a feladattal.

² Discipulusnak gazdag irodalma van a németeknél.

³ Wetzter-Welte: *Kirchenlexikon*,² XII. 978.

1. Ers.-k. 321—324. *karacson eestyn walo predycacyo* (Nytár X. 13—17. l.) = *B. Vincentii Sermones hyemales.* (Antwerpen 1570 pg. 250.) In vigilia nativitatis Christi.

A magyar fordító valamennyire megrövidíti a prédikációt. Elvont fejtegetéseket, száraz fölosztásokat összevon vagy elhagy. Idézi is egy helyütt a forrást: «wgh mond zenth winche doktor» (323as Nytár X. 15.) Persze olyan rejtett, eldugott módon, mint ahogy kódexeinkben már szokás. Az ember azt hinné, hogy az utalás csupán rövid idézet, pedig az egész beszédnek Sz. Vince a forrása. A végén levő példában a kereskedő nevét (Valentinus) elhagyja a fordító.

2. Érs.-k. 324—332. *karacson napjay predycacyo.* (Nytár X. 17.) = *B. Vincentii Sermones hyemales.* In Nativitate Christi. (pg. 158.)

Itt jobban ragaszkodik a fordító az eredetihez, mint az előbbi prédikációban. Kevesebbet hagy el a szövegből s kevesebbet változtat rajta. A végén hagy el csupán nagyobb szakaszt, de lehet esetleg a másolónak átugrása is. A 326. lapon a Nytár kiadója kétes olvasással közölt két szót: «Es nem hazwd (?) ha kefedelmeth teyend waryadh (?) meg ewteth» (326as X. 19.) A latin eredetiben ekként hangzik e hely: «non mentietur». Si moram fecerit expecta illum» (pg. 159.) Volf György helyesen fejtette meg a kétes olvasású szavakat.

3. Érs.-k. 379—382. *Kylencz fog garadycz* (Nytár X. 81—83. l.) = *B. Vincentii Sermones aestivales.* (Antwerpen 1570. pg. 315.) De sancta Trinitate. S. IV.

A fordító ezt a beszédet is megrövidíti, csak a 8. és 9. garádcsnál hű, mert itt az eredeti is rövid. Sz. Vincénél ez a darab Szentháromság napjára szánt prédikáció. A magyar fordító rövid tanítást csinál belőle a kilenc fok garádcsról, melyen az ember fölmehet a mennyek országába. A tartalommutatóban a beszédre ily címmel is utalnak: «Gradus per quos ascendimus in coelum novem sunt.» Ezt a címet fordítja le a kódexíró is.

Érdemes tovább kutatni, nem kölcsönöztek-e még más részeket is Sz. Vince munkáiból kódexíróink.

b) Evangelium Nicodemi.

Horváth Cyrill még 1894-ben megállapította, hogy az Érs.-k. egyik húsvéti prédikációja (103—123. l. Nytár IX. 87—104. l.) tulajdonképen egy apokrif evangéliumi irat, az *Evangelium Nicodemi* XIV—XXVI. fejezetének fordítása¹. Tanulmánya azonban szépirodalmi folyóiratban jelent meg s az irodalomtörténet bűvárai — úgy látszik — nem igen vettek tudomást róla. Magam is évekkal ezelőtt önállóan meghatároztam a prédikáció forrását, mielőtt még tudtam volna Horváth C. érdemes dolgozatáról. Horváth C. egyébként csak melleleg utal forrásnyomozásának eredményére, érdemes a prédikációt kissé részletesebben is egybevetni forrásával.

¹ M. Szemle. 1894. 267. l.

Az *Evangelium Nicodemi* a prédikációnak gerince. Az ismeretlen átdolgozó könnyen felhasználhatta a maga céljára, mert az apokrif irat Krisztus kinszenvedésének, halálának s föltámadásának történetét mondja el.

Az *Ev. Nicod.* voltaképen két apokrif iratot egyesít magában s maga a cím 800 körül keletkezett. A két rész: 1. *Acta Pilati* vagy *Gesta Pilati*. 2. *Descensus Christi ad inferos*. Mind a két irat a II. században keletkezett s eredetileg görögül írták, de hamarosan lefordították latinra. Az első rész régibb, de a második vonzóbb.¹

Az *Ev. Nicod.* latin szövege könnyen hozzáférhető Tischendorf Konrád kritikai kiadásában.² Magam is ennek alapján vetem össze az Érs.-k. szövegét forrásával:

1. *Gesta Pilati*. Ebből a részből következő fejezeteket fordítja a kódex-író: Cap. XIV. (pg. 372) = Érs.-k. 104²⁰—105⁶ (Nytár IX. 88—89. l.) — Cap. XV. (pg. 375) = 105⁶—108⁶ (IX. 89—91.) — Cap. XVI. (pg. 382) = 108⁶—²⁰ (IX. 91.) A magyar átdolgozás jóval rövidebb a latin eredetnél, szövege pedig legjobban megfelel a Tischendorfnál vonal alatt közölt variáns lectióknak.

2. *Descensus Christi ad inferos*. A) szerkezet. Ebből az első tíz fejezetet használja föl a kódex. Cap. I—X. (pg. 389) = Érs.-k. 108²⁰—120¹⁷ (Nytár IX. 91—101.) Nagyon kivonatos a X. fejezet fordítása, de a többit is megkurtítja a magyar átdolgozó. Tischendorf kiadásában nincs szövegfüdözet az Érs.-k. következő soraira: 109²⁵—110⁶ és 117⁹—117²².

Milyen szerkezet volt az Érs.-k. közvetlen forrása, azt bajos meghatározni. Lehet, hogy ősnymtatvány-kiadást használt. Hain az *Ev. Nicod.* három ősnymtatvány-kiadását említi.³

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ *Kirchenlexikon*. I. 1075.

² Tischendorf: *Evangelia apocrypha*. Lipsce 1876. 333 l.

³ *Repertorium bibliographicum*. 11749—11751. sz.